

ОСТРОВЕРХ

Лариса Леонідівна

УДК 336.02

НАРОГАН

Вадим Валентинович

**ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
ТЕОРІЇ ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЇЇ
ЗВ'ЯЗОК З ТЕОРІЄЮ МОНЕТАРИЗМУ**

**HISTORICAL ASPECTS OF
DEVELOPMENT OF THE THEORY OF
TAXATION AND HER CONNECTION
WITH THE THEORY OF MONETARISM**

к.е.н., доцент, Національна
академія внутрішніх справ

здобувач наукового ступеня
доктора філософії (кандидата
наук) кафедри економічної
безпеки, Національна академія
внутрішніх справ

Результати дослідження генезису оподаткування на території України довели, що для створення і розвитку ефективної податкової системи в Україні доцільно максимально враховувати історичні аспекти, щоб не допускати старих помилок та недоліків. Наше звернення до концепцій, положень, висновків, а часом помилок економістів минулого, направлено для глибокого розуміння, осмислення наших сучасних проблем, звільнення від вантажу застарілого, збереження та використання корисного і раціонального.

Результаты исследования генезиса налогообложения на территории Украины доказали, что для создания и развития эффективной налоговой системы в Украине целесообразно максимально учитывать исторические аспекты, чтобы не допускать старых ошибок и просчетов. Наше обращение к концепциям, положениям, заключениям, а порой ошибкам экономистов прошлого, направлено для глубокого понимания, осмысления наших современных проблем, освобождение от груза устаревшего, сохранения и использования полезного и рационального.

The results of the research of the genesis of taxation on the territory of Ukraine has proved that for creation and development of the effective tax system in Ukraine it is reasonable to consider as much as possible historical aspects, to avoid old mistakes and miscalculations. Our appeal to the concepts, provisions, the conclusions, and sometimes the mistakes of the economists of the past, is directed for deep understanding, judgment of our modern problems, release from freight obsolete, preserving and uses of useful and rational.

Ключові слова: податки, оподаткування, податкова система, прямі податки, непрямі податки, історія податків, монетаризм

Ключевые слова: налоги, налогообложение, налоговая система, прямые налоги, непрямые налоги, история налогов, монетаризм

Keywords: taxes, taxation, tax system, direct taxes, indirect taxes, history of taxes, monetarism

ВСТУП

Потреба дослідити теоретичні основи податкових відносин обумовлена об'єктивними причинами. Повноцінне теоретичне обґрунтування оподаткування не має глибоких історичних коренів. До XVII століття всі уявлення про податки мали випадковий та безсистемний характер, що не дозволяє відносити їх до серйозних теоретичних робіт в даній галузі. Вочевидь, що практика оподаткування випереджала фінансову науку, яка не підготувала суспільну думку щодо справедливості та необхідності стягнення податків. Не дивно, що заміна тимчасових та надзвичайних податків на регулярні і загальні платежі викликала їх неприйняття населенням. Ця обставина вимагала від фінансової науки теоретичного обґрунтування такого явища як податки.

МЕТА РОБОТИ полягає у дослідженні генезису податкових теорій і форм оподаткування, які мають використовуватись для створення та розвитку ефективної системи оподаткування в Україні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, нормативно-правові акти.

РЕЗУЛЬТАТИ

Податки як форма взаємовідносин громадянина і влади має давню історію. Теорія податків почала розвиватися з XIII ст., ще за часів Фоми Аквінського (1226-1274), який вважав податки однією з форм пограбування народу. Проте, основні податкові теорії стали формуватися в якості наукових концепцій, починаючи з XVII століття, і як система найважливіших принципів і положень отримали в буржуазній науці найменування «загальна теорія податків». До часткових податкових теорій належать вчення про співвідношення різних видів податків, зокрема кількості податків, їх якісного складу, ставки оподаткування і так далі. Таким чином, якщо напрями загальної теорії податків визначають призначення оподаткування в цілому, то часткові

теорії обґрунтовують, які види податків необхідно встановити, яким має бути їх якісний склад тощо.

Теоретичні аспекти з формування загальних податкових теорій розглядалися в працях: Робертса, Рейнелла, Т. Гоббс, У. Давенанта, Т. Папильона, Т. Мена, У. Поттера, Р. Чемберлена, А. Сірка (школа меркантилістів); Ф. Кене, Ш.Л. Монтеск'є, Д. Юма, О. Мірабо, А. Тьєра, Дж.Р. Мак-Куллоха (школа фізіократів); просвітителів Вольтера, Ж.Ж. Руссо; У. Петті, А. Сміта, Д. Рікардо, Ж.Б. Сея, Ж.С. Мілля, А. Монкретьєна (англійська класична політична економія), представника соціал-утопістів Ж.Ш. Симонд де Сімонді; основоположників сучасних загальних і часткових податкових теорій Дж.М. Кейнса, М. Калецького, І. Шумпетера, Ф. Ноймарка, А. Маршалла, М. Бернса, А. Лаффера, М. Фрідмена, Д. Мейзельмана.

Вивчення історичних аспектів теорії розвитку податкових систем дає можливість зробити деякі цікаві висновки. А саме:

1. Природа не розподіляє багатство рівномірно. Щоб багаті громадяни ділилися із суспільством, в першу чергу, треба використовувати силу переконання і громадської думки, а потім законодавчий примус.

2. Невдоволення платників податків ставить під загрозу добробут і соціальний порядок у більшій мірі, ніж неправильна поведінка платників податків.

3. Ніколи не можна руйнувати ефективно працюючу податкову систему.

4. Велике багатство зникає, як тільки уряд починає діяти за принципом «обдеремо до нитки багатих».

5. Війни є причинами зростання податків і податкових ставок. Після закінчення війни уряди часто намагаються зберегти збільшений податковий тягар.

6. Люди схильні чинити опір податкам. Зазвичай, це відбувається через законний відхід від податків за допомогою існуючих бухгалтерських та законодавчих практик. Якщо така форма поведінки неможлива, використовується незаконний відхід від сплати податків або переїзд в іншу податкову юрисдикцію. Отже, збільшення податкового тягара веде до інтенсифікації процесу відходу від податків.

7. Патріотизм підривається високими податками. Високі ставки податків, спосіб оцінки податкової бази та їх збору підривають позитивний суспільний ефект патріотизму.

8. Податки, які не розподілені серед платників податків справедливо і неупереджено, втрачають всяку силу моральних зобов'язань.

9. Свобода створює передумови власного руйнування. Вільні люди схильні надавати великі податкові повноваження уряду, який починає цим зловживати, що і призводить до руйнування свободи, захист та збереження якої влада декларує.

10. Податки – це плата за цивілізоване суспільство. Механізм і зміст системи оподаткування, спосіб витрачання коштів платників податків визначають чи є наше суспільство свідомим.

Існування податків є об'єктивною необхідністю і економічно виправдане настільки, наскільки економічно виправдане існування самої держави.

Податки – це економічна база утримання державного апарату, армії, невиробничої сфери. Держава покликана стабілізувати впливати на економіку та забезпечувати найкращі умови для ефективного економічного зростання.

Справжня наукова теорія оподаткування створювалася в останній третині XVIII ст. разом з класичною політичною економією. Її основоположником з повним правом вважається шотландський економіст і філософ Адам Сміт (1723-1790). Головне місце в цій теорії посідає обмеження втручання держави в економіку, яка повинна розвиватися відповідно до об'єктивних економічних законів. При цьому відбувається зниження витрат державного бюджету, а відповідно, зменшення рівня податків. Тобто гроші, які має громадянин, краще залишати у нього, тому що він може вигідніше їх розподілити, ніж це пропонує держава. Основоположниками цього напряму економічної теорії були В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, А. Маршалл, А. Пігу, Р. Слоу та ін.

У 1776 р. вийшла книга А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів». З даного твору можна вивести чотири основних принципи оподаткування, які є актуальними до сьогодні:

1) *принцип справедливості*, який стверджує загальність оподаткування і рівномірність розподілу податку між громадянами пропорційно їх доходів;

2) *принцип визначеності*, що вимагає, щоб сума, спосіб і час платежу були точно заздалегідь відомі платнику;

3) *принцип зручності*, передбачає, що податок повинен стягуватися в такий час і таким способом, які представляють найбільш зручності для платника;

4) *принцип економії*, що полягає в скороченні витрат стягування податку, в раціоналізації системи оподаткування.

Натомість, розробка наукових методів регулювання економіки за допомогою податків пов'язана з ім'ям іншого видатного англійського економіста Д. М. Кейнса (1883-1946). Застосування розроблених ним методів, зокрема, дозволило змінити циклічність виробництва та істотно пом'якшити економічні кризи, що приголомшували західні країни протягом XIX – першої половини XX ст. У відповідності з теорією Д. Кейнса податки служать головним важелем державного регулювання економіки та сприяють її розвитку. Теорія висуває необхідність створення «ефективного попиту» у вигляді умов для забезпечення реалізації виробленої продукції за допомогою впливу різних методів державного регулювання. Держава з її кредитно-грошовою і бюджетною політиками має сприяти притоку інвестицій, у тому числі шляхом відповідної системи податків.

Одночасно з кейнсіанством в XX ст. з'явилася неокласична теорія податків, основоположником якої був Дж. Мілль (1907 р.). Згідно цієї теорії, що базувалася на перевазі вільної конкуренції, державне втручання не повинно обмежувати ринок з його природними саморегулюючими законами, здатними без втручання ззовні досягти економічної рівноваги. Державне втручання потрібно тільки для того, щоб усунути перешкоди, що заважають дії законів вільної

конкуренції. Як бачимо, державі відводилася непряма роль у регулюванні економічних процесів. У цьому полягає відмінність неокласичної теорії від кейнсіанської, яка стверджує, що динамічна рівновага нестійка і робить висновки про необхідність прямого втручання держави в економічні процеси.

Висловлюючи дещо інший погляд на теорію податків, англійський вчений Дж. Мілль розробив і вперше висунув податкову теорію послуг. Суть її полягає в тому, що кожен громадянин держави обов'язково повинен отримувати від неї послуги у вигляді допомоги та підтримки. Дж. Мілль першим обґрунтував введення неоподаткованого мінімуму доходів громадян, розмір якого, на його думку, повинен бути не менший за прожитковий мінімум. Крім того, свою думку він висловлював і з приводу прогресивного оподаткування. Дж. Мілль писав: «Оподатковувати великі доходи вищим відсотком, аніж малі, – означає оподатковувати працелюбність, ощадливість, карати людину за те, що вона працює старанно... заощадила більше, ніж сусід... Справедливе й мудре законодавство не повинно спонукати до того, щоб марнувалися, а не зберігалися плоди чесної праці».

Однак у представників неокласичної школи не було єдиної думки про роль держави в регулюванні економічних процесів. Одна частина вчених, дотримуючись класичної теорії – теорії вільного ринку, вважала, що державне регулювання і високі податки лише гальмують економічне зростання, тому необхідні зниження податків і обов'язкове скорочення державних витрат. Інша частина вчених пропонувала обмежити роль держави тільки тією діяльністю, яку крім нього ніхто не може здійснити: регулювання грошей в обігу, регулювання процентних банківських ставок, підвищення (зниження) податків. Тому в рамках неокласичної теорії отримали розвиток два його напрямки: теорія економіки пропозиції і теорія монетаризму.

Монетаризм – економічна теорія, за якою кількість грошей в обігу є визначальним фактором формування господарської кон'юнктури. На переконання монетаристів існує прямий зв'язок між зміною маси грошей в обігу та величиною валового й національного продуктів. Монетаризм виник як альтернативна кейнсіанству економічна теорія, згідно з якою сукупний обсяг продукту і рівень цін змінюються в залежності від зміни пропозиції грошей, і, отже, досягнення безінфляційного зростання економіки вимагає контролю за оборотом грошової маси.

Основоположником та інтелектуальним лідером сучасного монетаризму став видатний американський економіст, Нобелівський лауреат Мілтон Фрідмен (1912-2006рр.). Проте, назву новій економічній теорії дав американський економіст Карл Бруннер (Carl Brunner). Саме він у 1968 р. вперше використав термін «монетаризм» для визначення загальнотеоретичного підходу, що визнає виняткову важливість грошей в економіці, вважає грошову масу й темпи її зміни головним фактором економічної кон'юнктури та вказує на пріоритет особливого типу грошово-кредитної політики – прямого регулювання темпів зростання грошової маси на протипагу іншим методам впливу,

насамперед, фіскальній політиці та грошово-кредитному регулюванню, орієнтованому на вплив через процентні ставки.

Термін «монетаризм» має і друге значення. Часто в економічній літературі ним позначають антиінфляційну політику держави, яка пройшла апробацію в ряді промислово розвинених країн світу (США, Великої Британії тощо) у 80-ті роки ХХ століття. Окремі її положення принесли суттєвий успіх у боротьбі з інфляційними процесами. Адже, за теорією монетаризму, держава для досягнення безінфляційного зростання економіки має обмежити своє втручання в господарське життя, лише підтримуючи стабільний темп росту грошової маси через забезпечення контролю за її оборотом.

Фрідмен доводив, що виключний вплив на циклічність економічного розвитку має грошовий фактор, що саме зростання грошової маси визначає інфляцію і тому економічна політика повинна, в першу чергу, бути спрямована на обмеження та стабілізацію грошової маси. Таким чином, основну увагу Фрідмен зосереджує на проблемі грошової маси, розмірів, темпів зростання та її складових величинах. В ранніх роботах Фрідменом сформульовано «грошове правило» збалансованої довгострокової монетарної політики, відповідно до якого збільшення грошової маси повинно бути систематичним, стабільним і плановим процесом, незалежним від кон'юнктури та циклічних коливань.

Монетаристи піддали сумніву та критиці основні положення та висновки Дж. М. Кейнса про необхідність державного регулювання процесу розширеного відтворення методом грошових шоків, тобто заперечували доцільність використання кейнсіанських форм активного втручання держави в економіку. Основний принцип монетаризму полягав в тому, що альтернативи ринковому механізму не існує.

Після того, як централізм в обох системах – капіталістичній та соціалістичній почав демонструвати свої недоліки та суперечності, теорія монетаристів починає привертати до себе все більшу увагу. Крім Мілтона Фрідмена, представниками монетаризму, які здійснили вагомий внесок у розвиток даної концепції, є Г. Шварц, К. Бруннер, А. Мелцер, Р. Кейган, Д. Фенд, Р. Селден, Д. Лейдлер. Основні монетаристські ідеї М. Фрідмен виклав у фундаментальній праці «Монетарна історія США. 1867-1960» (написаній у співавторстві з іншим представником чиказької школи – Ганною Шварц). Свою концепцію монетаризму Фрідмен характеризував як «теоретичний підхід, що стверджує важливість грошей».

Монетаризм як система економічних поглядів став альтернативою неокейнсіанській концепції у зв'язку з неспроможністю останньої розв'язати проблеми економічного розвитку США у 50-60-х рр. Економічні ідеї сучасного монетаризму й кейнсіанства діаметрально протилежні насамперед у питанні про внутрішню стабільність ринкової економіки й ролі держави у її забезпеченні.

Якщо, кейнсіанці стверджують, що ринковий механізм неспроможний забезпечити макроеконо-

мічну рівновагу і динамічне економічне зростання без суттєвої допомоги державного регулювання, то монетаристи вбачають вплив держави на економічні процеси багато у чому навіть шкідливим. Так, проводячи антициклічну фіскальну політику з метою регулювання сукупного попиту, норми нагромадження, споживання й інвестицій, держава, сама цього не бажаючи, порушує економічну рівновагу й посилює циклічні коливання. Адже, пряме державне регулювання дає ефект із запізненням (часовим лагом) у 8-14 місяців, тобто тоді, коли вже потрібний прямо протилежний вплив.

Отже, якщо концепція Дж. М. Кейнса сформувався на тлі критики класичної та неокласичної теорій (так звана "кейнсіанська революція"), то монетаризм часто називають контрреволюцією, що вказує, насамперед, на його опозиційність до кейнсіанства. Теоретичні положення й рекомендації монетаристів стали основою для проведення політики стабілізації економіки й боротьби з інфляцією у США та Англії у 80-х рр. Практика засвідчила, що консервативні уряди США та європейських країн на початку 80-х рр., застосувавши монетаристські рекомендації, досягли певних позитивних результатів, зокрема: вдалося обмежити інфляцію, знизити бюджетні дефіцити, зміцнити національні валюти, підвищити ефективність виробництва, полегшився перелив капіталу, що забезпечило здійснення структурної перебудови економіки.

Здавалося б, піддаючи сумніву та критиці основні положення та висновки Дж. М. Кейнса про доцільність використання форм активного втручання держави в економіку, монетаристи винайшли свій рецепт вирішення макроекономічних проблем. Пояснюючи причини криз, безробіття та інфляції регулюючим втручанням держави в кредитно-грошову сферу за кейнсіанською схемою монетаристи вбачали способи лікування економіки у контролі за грошовою масою через проведення жорсткої антиінфляційної політики, яка передбачала встановлення високого банківського відсотка, припинення зростання заробітної плати (а в окремих випадках її зниження) і, яким би дивним це не здавалося, підтримка безробіття на досить високому рівні. Монетаристи на чолі з Фрідменом вважали, що першопричиною інфляції є форсована емісія грошей, яка ініціює процес її самозростання. Державне втручання в економіку, підкреслював Фрідмен, блокує дію стихійних регуляторів, що сприяють встановленню рівноваги, воно орієнтоване на короткострокову перспективу.

Натомість, довгострокові наслідки монетаристської політики також є доволі неоднозначними – зменшення середньорічних темпів економічного зростання, збільшення рівня безробіття, зростання соціальної нерівності, скорочення соціальних виплат тощо.

Проведене дослідження генезису податкових теорій і форм оподаткування дозволяє зробити наступні висновки:

1. Представники класичної школи, дослідивши природу багатств, чинники його зростання, чітко сформулювали умови утворення і розподілу доходів,

виявили системність і науковий підхід при утворенні податків, розробки збалансованої податкової політики, позначили контури об'єктів оподаткування і впорядкували терміни їх сплати, розмежували і розподілили податковий тягар між соціальними групами суспільства. У. Петті, розкриваючи природу податків, закладає основу для подальшого дослідження економічної сутності податків, зокрема, взаємозв'язку кількості грошей в обігу і термінів сплати податків. Д. Рікардо, вивчаючи зв'язок між прибутком і заробітною платою, прийшов до думки, що ці економічні категорії є антагоністами один одному і в своїх величинах обернено пропорційні один одному.

2. Кейнсіанська концепція податкової теорії зумовлена державним регулюванням економіки за допомогою податкових заходів з метою забезпечення більш повного використання всіх факторів виробництва і стимулів до зростання, а також усунення виникаючих диспропорцій між обсягом виробництва і платоспроможним попитом. Держава з метою стабілізації економіки має проводити активну бюджетно-податкову політику з метою формування ефективного сукупного попиту і стимулювання інвестиційної активності.

3. Одночасно з кейнсіанством в ХХ ст. з'являється неокласична теорія податків. Висловлюючи дещо інший погляд на теорію податків, англійський вчений Дж. Мілль розробив і вперше висунув податкову теорію послуг. Суть її полягає в тому, що кожен громадянин держави обов'язково повинен отримувати від неї послуги у вигляді допомоги та підтримки.

4. В рамках неокласичної теорії отримують розвиток два його напрямки: теорія економіки пропозиції і теорія монетаризму.

Податкова концепція теорії економіки пропозиції ґрунтується на зниженні ставок оподаткування та надання податкових пільг корпораціям, що призведе до бурхливого економічного зростання, активізації підприємницької та інвестиційної діяльності, за умови обов'язкового скорочення державних витрат.

Монетаризм як система економічних поглядів став альтернативою некейнсіанській концепції. На переконання монетаристів держава, проводячи антициклічну фіскальну політику з метою регулювання сукупного попиту, норми нагромадження, споживання й інвестицій, сама цього не бажаючи, порушує економічну рівновагу й посилює циклічні коливання. Отже, набула актуальності критика дискреційної кейнсіанської політики «точного настроювання» економіки і обґрунтування стабільної монетарної політики на основі «грошового правила».

Історія сучасної податкової системи України починає свій відлік з 1991 року. Це досить короткий час для створення високоєфективної політики оподаткування, оскільки створення ефективного системи оподаткування – це не тільки практична, а й дуже серйозна наукова проблема. Адже податкова система включає в себе цілу низку встановлених в країні податків, зборів і обов'язкових платежів, а також складні механізми їх нарахування та внесення до бюджету та до державних цільових фондів. У той

же час це не механічна сукупність, а внутрішньо організована, функціонально взаємоузгоджена, взаємодоповнююча, цілеспрямована система, яка базується на науково обґрунтованих і вже історично перевірених принципах податкової політики. Принцип відносно будь-якої системи – це та наукова основа та правило, від якого не відступають. Дотримання основних принципів оподаткування дуже важливе для створення оптимально справедливої і економічно виправданої системи оподаткування.

Сьогодні в Україні питання податкової політики належать до найгостріших як в економічному й соціальному, так і в політичному контексті. Україна, не маючи достатнього практичного досвіду й наукового обґрунтування формування та реалізації податкової політики, розвивалася експериментальним шляхом, нерідко роблячи при цьому хибні кроки. Але, навіть за таких умов, відправною точкою реформування податкової системи України і головним акцентом має стати визнання того факту, що в основному вона вже склалася і попри всі свої недоліки не повинна розглядатися як така, що має підлягати докорінному реформуванню.

Податкова система – результат податкової політики держави. При цьому, незаперечним є той факт, що податкова політика не є самоціллю, тобто політикою заради політики. Вона в усьому світі розглядається як дієвий інструмент впливу держави на економічні і соціальні процеси, що відбуваються в середині країни. Її вплив може носити як результативний, так і деструктивний характер. Дії уряду в цій площині повинні завжди бути відповідальними, обачними, опиратися на систему математично доказових показників, що свідчили б на користь прийнятих рішень. Прорахунки у цій галузі занадто дорого обходяться суспільству.

ВИСНОВКИ

У різні періоди розвитку суспільства змінювались види оподаткування, форми їх стягнення. Результати дослідження генезису податкових теорій і форм оподаткування мають використовуватись для створення та розвитку ефективної системи оподатку-

вання в Україні. Перш, ніж вдаватись до будь-яких змін в теорії і практиці оподаткування та вдосконалення існуючої податкової системи, доцільно максимально глибоко дослідити історичні аспекти, щоб не припуститись старих помилок та недоліків.

Вважаємо доцільним ще раз наголосити – успіх податкових реформ, які деякими урядовцями розглядаються в нескінченності перетворень і удосконалень, залежить від ступеня адекватності системи оподаткування, на момент проведення реформ, економічному базису країни.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег // Избранные произведения / Пер. с англ. М.: Экономика, 1983. – 518 с.
2. Милль Дж. Основы политической экономии. / Дж.С. Милль; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1981. — Т. 1. – С. 162.
3. Т.П. Моряк, В.В. Буняк, О.І. Гронтковська. Еволюція поглядів на роль фіскального інструментарію у забезпеченні антициклічного розвитку та структурної збалансованості економіки // Економіко-правовий часопис. – № 1, 2010. – С. 108-131.
4. Нечай Н. Нариси з історії оподаткування / Н.В. Нечай. – К.: Вісник податкової служби України, 2002. – 144 с.
5. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. В 2-х т. / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1985.
6. Петти В. Трактат о налогах и сборах // Антология экономической классики: в 2 т. – М.: Эконом, 1991. – Т.1.
7. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения // Д. Рикардо: соч.: в 4 т. – М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955-1958. –Т.1. – 360 с.
8. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / Пер. с англ. – М., 1962.
9. Фещенко В.М. Монетаризм як теорія грошей та інструмент економічного розвитку / В.М. Фещенко // Фінансовий ринок України. – 2009. № 9. – С. 3-7.